

Руслана Чіп,
викладач,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ПРОБЛЕМА СІМЕЙНОГО НАСИЛЛЯ В КОНТЕКСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

У статті розкривається актуальність проблеми сімейного насилля в сучасному українському суспільстві та шляхи її вирішення в контексті психологічної реабілітаційної практики. Розглянуто і проаналізовано соціально-психологічний аспект проблеми сімейного насилля.

Ruslana Chip

THE PROBLEM OF DOMESTIC VIOLENCE IN THE CONTEXT OF PSYCHOLOGICAL REHABILITATION PRACTICE OF PSYCHOLOGY STUDENTS

The article features the problem of family violence in modern Ukrainian society. The ways to solve it within the framework of psychological rehabilitation practice are disclosed. The social and psychological aspects of the problem of family violence are analyzed.

Проблема насилля в сучасних українських сім'ях є багатогранною і багатоаспектною, що викликає необхідність її комплексного вивчення та дослідження з метою створення безпечного сімейного та освітнього середовища для навчання і розвитку дітей.

В умовах нестабільності та радикального реформування сучасного суспільства, які диктують не лише свободу соціального вибору, а й продукування власної стратегії поведінки у всіх сферах людського життя, проблема сімейного насилля набуває особливої актуальності. Незважаючи на те, що сім'я переживає сьогодні серйозні складнощі, зумовлені кризовими явищами в українському суспільстві, вона залишається основним і найбільш стабільним інститутом соціалізації особистості.

Саме в сім'ї діти просто і природно привчаються до життя, в сім'ї закладаються основи розуміння дитиною світу, з перших років життя вона засвоює моральні цінності, соціальні норми, культурні традиції суспільства. «Сім'я – унікальний суспільний інститут, ніби самою природою призначений для цілей виховання. В ній достатньо міцна нормативна основа поєднується з можливістю тонких душевних взаємовпливів і довгою індивідуальною взаємодією» [2, с. 54].

Водночас, сім'я, як будь-яка мала соціальна група, не застрахована від суперечок і конфліктів. Маючи широкий діапазон впливу, сім'я є тим конфліктним середовищем, у якому проявляються суперечності між очікуваннями або вимогами окремої особистості і сформованими в родині нормами і цінностями, відбувається зіткнення інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій тощо.

Як зазначає І. Дубровіна, «дитина виростає із наших з нею стосунків, із нашої любові до неї» [2, с. 56]. Головна особливість сімейного виховання, на думку авторки, полягає в емоційному контакті дітей і дорослих. Емоційний комфорт дитини в сім'ї є важливою умовою її нормального розвитку і сприятливого входження в світ культури і соціальних стосунків в суспільстві.

Емоційний дискомфорт, навпаки, не сприяє позитивній взаємодії дитини з оточуючою її дійсністю. Дослідниця вказує на те, що саме в дитинстві формується або вихідне довірливе ставлення до світу і людей, або очікування неприємних переживань, погрози зі сторони світу та інших людей [2].

Варто відзначити, що практично в кожній родині виникають суперечності чи непорозуміння, які призводять до конфліктних ситуацій, психічної напруженості та дефіциту позитивних емоційних зв'язків, які ускладнюють ідентифікацію дитини з батьками [3]. Зловживаючи владою та силою, шляхом погроз і бійок батьки травмують психіку і тіло дитини.

Виникнення у дітей різних емоційних розладів, порушень соціальної поведінки великою мірою пов'язане з особливостями їхнього сімейного виховання. Сімейні конфлікти, дефіцит батьківської любові й уваги, жорсткість, надмірна вимогливість, непослідовність у системі заохочень і покарань, психологічна неграмотність батьків – ось неповний перелік обставин, які, на думку О. Кононко, травмують дитину, провокують різні деформації її психіки і поведінки. Дослідниця стверджує, що взаємодія з батьками є визначальною для соціального розвитку особистості. Спостерігаючи за емоційним тоном стосунків між батьками та ставленням батьків до них самих, діти дізнаються, як вибудовуються взаємини і як розв'язуються конфліктні ситуації. Якщо дитина бачить, що розв'язання конфліктів супроводжується агресією, тиском, емоційно неконтрольованими реакціями батьків і нерідко сама є жертвою фізичного чи психологічного насилля, батьківської жорстокості, то вона, відповідно, засвоює певні неприпустимі способи поведінки і набуває негативного досвіду вирішення конфліктних ситуацій і досягнення поставленої мети. Розлад і дисгармонія взаємин між батьками сприяють формуванню асоціального характеру поведінки дитини.

Сварки, непорозуміння, суперечки матері і батька провокують «важку» поведінку – агресивність, негативізм, неслухняність, грубість, злостивість [3].

Варто зауважити, що такі мікросоціальні умови виховання мають значний вплив на становлення і розвиток особистості впродовж усього її життя. Позитивні взаємини з оточенням, спілкування з іншими людьми можна назвати головними чинниками розвитку особистості у підлітковому віці. Проте, застосування насилля шляхом інтелектуального, психологічного чи економічного тиску в сім'ї виховують в дитині злобу, ненависть, байдужість, жорстокість, жадобу помсти. Саме такий негативний вплив середовища відіграє провідну роль у детермінації девіантної поведінки підлітків, певним чином опосередковуючи вплив біологічних особливостей.

Зокрема, Т. Титаренко зазначає, що отримана психотравма може гальмувати розвиток особистості у майбутньому і проявлятися у всіх сферах її життєдіяльності: сімейній, побутовій, професійній тощо. Зустрічаючись зі злом, несправедливістю, агресивними проявами щодо себе, дитина схильна всюди вбачати підступність, обман, ставати або потенційним борцем за правду і карателем, або ж починає діяти так, як її кривдники, наслідуючи їх поведінку і філософію життя. При цьому у всіх своїх вчинках і поведінкових реакціях діти і підлітки завжди знаходять виправдання, трактуючи їх як вимушені прояви, що обумовлені зовнішніми ситуативними чинниками. Наслідки психотравми можуть позначатися не лише на розвитку особистості, а й негативно впливати на перспективу її майбутнього, спричиняючи викривлене бачення свого життєвого шляху. Невпевнена в собі особистість може вдаватися до негативних самообмежень, відмовлятися від значущих для неї бажань, вважаючи їх нездійсненними. При цьому психотравма може блокувати розвиток окремих особистісних проявів у результаті чого людина не здатна повністю реалізувати свій особистісний потенціал. Викривляючи прояви особистості, психотравма може створювати тим самим проблеми як для самої людини у її розумінні себе, так і у взаєминах з іншими людьми [5].

Страждаючи, дитина дорослішає, зовнішні складнощі стають внутрішніми, щоб пізніше «повернутися» назовні на новому, вищому рівні розвитку. При цьому, система цілеспрямованих виховних впливів не є єдиним джерелом конфліктів, які переживає дитина. Велике значення мають також і випадкові впливи, в результаті яких індивід поступово соціалізується, стає повноправним членом суспільства [1].

Таким чином, аналізуючи особливості впливу сім'ї на становлення і розвиток особистості, варто зосередити увагу саме на механізмах виховного впливу. Зокрема, російський психолог С. Рубінштейн писав: «Виховувати – це означає, насамперед, самому жити справжнім життям і включати до нього тих, кого виховують, залучивши їх до цього життя. Це означає здійснювати вчинки, які самі були б цими людськими етичними умовами життя іншої людини, а не лише створювати матеріальні умови життя для неї» [2, с. 54].

Надзвичайно важливим є питання психологічного супроводу та підтримки дітей, які зазнали сімейного насилля; створення програм, спрямованих на профілактику та запобігання насиллю в сім'ях. Тому зростають вимоги до підготовки майбутніх психологів, здатних надавати психологічну допомогу потерпілим дітям та підліткам від сімейного насилля, повернення їх до нормального життя, забезпечення реінтеграції у суспільство.

Особливості організації психологічної реабілітаційної практики майбутніх психологів зумовлені низкою специфічних ознак професійної діяльності. Зокрема, проведення практики здійснюється на базі досить широкого спектру закладів, в яких реабілітаційна робота психолога має першорядне значення: спеціальні загальноосвітні заклади для дітей з вадами психофізичного розвитку, навчально-реабілітаційні центри, притулки для неповнолітніх, дитячі будинки для дітей дошкільного і шкільного віку, соціально-психологічні реабілітаційні центри тощо.

Мета психологічної реабілітаційної практики полягає в узагальненні, закріпленні та поглибленні теоретичних знань, передбачає набуття та удосконалення практичних умінь та навичок, необхідних для проведення комплексної психологічної діагностики, корекції, консультування та побудови реабілітаційної програми для обстежуваних; формування готовності майбутніх психологів до здійснення психологічного супроводу дітей з особливими потребами та тих, які зазнали насилля у сімейному чи освітньому середовищі.

Зокрема, практикуючи у притулках для неповнолітніх, дитячих будинках для дітей дошкільного і шкільного віку, соціально-психологічних реабілітаційних центрах, студенти виконують завдання психологічної реабілітаційної практики, опираючись на ґрунтовні знання цілої низки дисциплін: «Основи дефектології», «Патопсихологія», «Психологічний супровід дітей з функціональними обмеженнями», «Патопсихологічна діагностика відхилень у розвитку дітей», «Психолого-педагогічне консультування в реабілітаційних центрах», які виступають теоретичною складовою підготовки до даного виду практики.

Змістовий матеріал згаданих курсів уможливило розкриття суті психологічної реабілітації, що полягає у вмінні надати кваліфіковану допомогу учасникам навчально-виховного процесу, які перебувають у кризовій ситуації, перенесли психічні травми, стреси, важкі хвороби з метою адаптації до нових умов життя.

Під реабілітацією розуміється системний, цілеспрямований процес їх повернення, включення, реінтеграції у суспільство (сім'ю, школу, клас, колектив ровесників), який сприяє повноцінному функціонуванню соціального суб'єкта.

У психолого-педагогічному аспекті реабілітація може розглядатися також як процес відновлення психічних проявів і здібностей після повного порушення. Внаслідок такого впливу виникає певна рівновага в психіці і поведінці особистості, яка відповідає нормі, адекватній до її віку і вимогам оточення. Це можливе лише при відновленні дитини як суб'єкта діяльності і спілкування в умовах навчання і виховання. У цьому ракурсі реабілітацію часто називають перевихованням.

Психологічна реабілітація в навчальних закладах передбачає подолання шкільних і сімейних репресій стосовно дітей і підлітків; подолання обструкцій стосовно них з боку ровесників; корекцію їх спілкування і поведінки; розв'язання конфліктних ситуацій; націлена на усунення екстремальних перенапружень, які деформують нормальне психічне функціонування та поведінку особистості.

Суб'єктами реабілітаційної роботи в масовій школі та спеціалізованих закладах виступають, по-перше, діти з психофізичними вадами (хворі діти, діти-інваліди з дитинства); діти-сироти і ті, які залишилися без піклування батьків; діти з багатодітних або неповних сімей; діти, батьків яких позбавлено батьківських прав, та батьків, яких засуджено до позбавлення волі; діти, відібрані у батьків за рішенням суду. По-друге, такими суб'єктами є діти з функціонально неспроможних сімей; діти, які зазнали насилля в сім'ї та поза нею (фізичного, емоційного тощо); діти, котрі мають розлади нервової системи; діти зі шкільними невротами та з тимчасовою затримкою психічного розвитку тощо [4].

З метою забезпечення соціально-психологічної реабілітації неповнолітніх, виявлення та усунення конкретних причин і умов їх дискомфорту студенти-практиканти проводять психолого-педагогічні обстеження неповнолітніх, вивчають їх психологічний стан, умови проживання і особливості виховання у сім'ї, індивідуальні особливості розвитку, причини самовільного залишення навчального закладу, втечі з сім'ї тощо; проводять індивідуальні та групові виховні заходи, корекційні заняття, соціально-психологічні тренінги з метою розвитку позитивних нахилів та інтересів, усунення недоліків у поведінці дітей, встановлення нормальних взаємин з дорослими та однолітками.

Перебуваючи на базі психологічної практики, студент-практикант повинен виконати такі завдання: дослідити загальні показники психічного розвитку (діагностика рівня розвитку уваги, сенсорно-моторної сфери та наочно-дійового мислення у дошкільнят; діагностика уваги, темпу сенсорно-моторних реакцій і стану працездатності у дітей шкільного віку; дослідження пам'яті, вербального та невербального інтелекту); вивчити інтегративні показники цілісного розвитку особистості обстежуваного (спрямованість особистості, рівень домагань, особливості емоційно-вольової сфери); проаналізувати показники соціально-психологічної інтеграції у суспільстві (ставлення до колективу; ставлення до різних видів діяльності; діагностика комунікативних здібностей; оцінка стосунків в сім'ї); проаналізувати та інтерпретувати отримані дані, вказати можливі шляхи психологічної допомоги та розробити індивідуальну реабілітаційну програму [4].

Отже, психологічна реабілітаційна практика, проходження якої передбачає роботу із особливими категоріями обстежуваних, дає можливість студентам краще засвоїти теоретичний навчальний матеріал та оволодіти практичними навичками, важливими і необхідними для надання психологічної допомоги дітям та підліткам, які зазнали сімейного чи освітнього насилля; для виявлення ефективних шляхів подолання насилля у родині та освітніх закладах, що відкріє перспективи їх оптимального вирішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Донченко Е. Личность : конфликт, гармонія / Е. Донченко, Т. Титаренко. – [2-е изд., доп.]. – К. : Политиздат Украины, 1989. – 175 с.
2. Дубровина И. Семья и социализация ребенка / И. Дубровина // Мир психологии. – 1998. – № 1. – С. 54 – 57.
3. Кононко О. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : навч. посіб. для вищ. навч. закладів / О. Кононко. – К. : Освіта, 1998. – 255 с.
4. Практика в системі професійної підготовки психологів: [навчально-методичний посібник / за заг. ред. Г. Радчук]. – [2-е вид., випр. і доп.] – Тернопіль : ТНПУ, 2011. – 318 с.
5. Титаренко Т. Психологія життєвої кризи / Т. Титаренко. – К., 1998. – 374 с.